

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ШМАЛЕНКО ЮЛІЯ ІВАНІВНА

УДК 327 (477)

**ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ
В СУЧАСНОМУ СВІТІ**

**Спеціальність 23.00.04 – Політичні проблеми
міжнародних систем і глобального розвитку**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальних теорій Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ШЕЛЕСТ ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ,
Одеська національна юридична академія,
професор кафедри соціальних теорій.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
КОВАЛЬ ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, директор інституту
соціальних наук;

кандидат історичних наук, доцент
КРИВЦОВА ВАЛЕНТИНА МИХАЙЛІВНА,
Одеський регіональний інститут державного
управління Української академії державного
управління при Президентіві України,
проректор з наукової роботи.

Провідна установа: Інститут світової економіки і міжнародних
відносин Національної академії наук України,
відділ європейських та американських досліджень,
м. Київ

Захист відбудеться *“15” березня* 2002 р. о 14.00 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради в Одеській національній юридичній академії
за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Одеської
національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий *“15” лютого* 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Дудченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми наукового дослідження зумовлена необхідністю визначення на сучасному етапі історичного розвитку зовнішньополітичних інтересів України, що як і національні інтереси інших держав, мають геостратегічні, геоекономічні та геополітичні виміри.

Традиційно геополітику розглядали як науку, що вивчає просторово-географічні аспекти міжнародних відносин та питання здійснення зовнішньополітичної експансії держави за допомогою сили, насамперед військової. Сьогодні, цілком очевидною є необхідність розробки нової концепції геополітики. Так, геополітику можна визначити як цілеспрямовану діяльність суб'єкта міжнародних відносин у контексті всього спектра зовнішніх і внутрішніх факторів, що дають змогу цьому суб'єкту здійснювати контроль над простором з метою реалізації своїх життєво важливих інтересів. Здатність держави використовувати переваги наявних матеріальних і нематеріальних факторів (силових і несилових) для досягнення певної політичної мети є передумовою її ефективної діяльності на міжнародній арені. У центрі уваги сучасної міжнародної стратегії перебуває Україна як одна з ключових держав на політичній карті Європи.

Актуальність проблеми, що досліджується, обумовлена оптимізацією процесів державотворення, суспільних трансформацій і зовнішньополітичного механізму України, що вимагає чіткого перспективного бачення її ролі й місця в сучасному світі, аналізу динаміки взаємодії з міжнародним середовищем, формування чіткої геополітичної стратегії на перспективу. Актуальність запропонованої теми зумовлена також необхідністю аналізу національних інтересів України, визначення її геополітичних пріоритетів стосовно основних світових політичних сил та регіональних особливостей української геополітичної стратегії, що дозволить визначити базові сценарії майбутнього України в контексті визначальних зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку.

Стратегічну спрямованість зовнішньополітичного курсу Української держави закладено в Декларації про державний суверенітет України і в Основних напрямках зовнішньої політики України. Головні принципи курсу набули свого подальшого розвитку і закріплення у прийнятій в 1996 р. Конституції України (ст. 18), де зазначається, що “зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права”.

Внутрішнє і зовнішнє середовище України обумовлює її геополітичну стратегію, що в 90-х роках характеризувалась як багатовекторна. На той

час цей аспект був обумовлений необхідністю збереження стратегічної рівноваги в існуючому геополітичному оточенні і спрямований на зміцнення національної і міжнародної безпеки. Сьогодні проблема геополітичного вибору повинна розглядатися не тільки в площині багатовекторності, а також і в площині двосторонніх взаємин з окремими країнами світу. У зв'язку з цим, актуальним виявляється питання стратегічного партнерства. Виходячи з власних інтересів і спираючись на набутий досвід взаємодії з різними країнами світу, Україна має працювати у напрямку налагодження відносин стратегічного партнерства, що передбачає високий ступінь взаємозацікавленості як у геоekonomічному, так і в геостратегічному ракурсах.

Саме усвідомлення кардинальних змін у всіх сферах життя на рубежі століть зумовлювало багатовекторність геостратегії України у постбіполярному світі. Пріоритетність відносин з європейським світом визначається національними інтересами України, яка прагне інтегруватися в європейські структури не за будь-яку ціну, а з урахуванням усіх можливих наслідків для українського народу. У відносинах з НАТО Україна керується положеннями Хартії про особливе партнерство й активно співпрацює з цією структурою в рамках Програми "Партнерство заради миру".

Відносини з іншими державами Україна має будувати як рівноправний партнер. Україна прагне зберегти і розвивати раціональні економічні і політичні зв'язки, які відповідають її сучасному статусу незалежної і нейтральної держави, що ще раз підкреслює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Таким чином, актуальність обраної теми полягає і в тому, що геополітичні, військово-стратегічні, соціально-економічні та інші зміни, що відбуваються останнім часом, потребують від України формування нових підходів при визначенні її геополітичних інтересів. В зв'язку з цим, проблема визначення геополітичних пріоритетів України привертає до себе велику увагу з боку державних діячів, політиків та політологів, широкого кола громадськості.

Дисертаційна робота виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальних теорій Одеської національної юридичної академії "Соціально-політичний та економічний розвиток України в аспекті світових інтеграційних процесів", а також має безпосередній зв'язок з науково-дослідницькими роботами "Політико-правові основи етнодержавотворення в Україні" (№ держреєстрації 0100U001069), "Роль громадських і політичних об'єднань в етнонаціональних трансформаційних процесах в Україні" (№ держреєстрації 0100U001641).

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному аналізі основного змісту, закономірностей, тенденцій, особливостей національних інтересів і геополітичних пріоритетів України стосовно основних світових сил та регіональних особливостей геополітичної стратегії України з позицій сучасної політичної науки та урахуванням міжнародного досвіду.

Для досягнення цієї мети автором була приділена увага вирішенню таких завдань:

- визначити особливості формування української геополітики і з'ясувати місце України в сучасній геополітичній ситуації;
- окреслити основні тенденції розвитку конкуренції світових центрів дій в багатополлярному світі та їх вплив на геополітику України;
- простежити провідні тенденції реалізації геополітики України у міждержавних відносинах;
- виявити головні механізми реалізації українських міждержавних відносин в умовах змінення воєнних та невоєнних факторів у світовій політиці;
- проаналізувати місце українського вектора в системі міжнародних геополітичних відносин;
- визначити стратегічні цілі зовнішньої політики України, які є похідними базових національних інтересів і геополітичних пріоритетів;
- з'ясувати національні інтереси, геополітичні пріоритети і стратегічні завдання зовнішньополітичного курсу України;
- розкрити закономірності й особливості геополітичних відносин України і Росії: проблеми, цілі та шляхи розвитку двосторонніх партнерських стосунків;
- проаналізувати геополітичні реалії України в контексті її співробітництва з західними державами;
- обґрунтувати стратегічні орієнтири, прямування за якими на міжнародній арені виявляється позитивним для реалізації державних інтересів України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є національно-державні та зовнішньополітичні пріоритети України в сучасному світі. Предметом дослідження дисертаційної роботи стали основні напрямки геополітичної орієнтації української держави та еволюція відносин України з її головними стратегічними партнерами.

Методологічна база дисертаційного дослідження ґрунтується на теоретичному переосмисленні науково-теоретичних та методологічних праць вітчизняних та зарубіжних фахівців із питань геополітики. Основні методи отримання інформації в даному політичному дослідженні: історичне спостереження розвитку об'єктів дослідження; аналіз державних

і міжнародних документів, преси, літератури, соціологічних опитувань тощо.

Методологічну базу дослідження становить, насамперед системний метод дослідження, який дає можливість вивчати геополітику як організовану систему елементів, що складають її цілісність і не зводять дослідження до окремих елементів. Оскільки предметом аналізу є інтегрована цілісність елементів, історичних і політичних фактів, то постає завдання з'ясування засобів з'єднання елементів – структури системи. Для цього використовувався структурний метод дослідження. Історичний метод дослідження дав можливість вивчити політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку в конкретних взаємозв'язках з точки зору їх генезису і тенденцій розвитку в майбутньому. Широко використовувався компаративістський метод, необхідний для порівняння різних геополітичних моделей розвитку з метою вивчення їх загальних рис і специфіки, пошуку оптимальних шляхів створення геополітичної стратегії України, вивчення досвіду, накопиченого іншими країнами, що дозволить уникнути небажаних помилок у визначенні українських геополітичних пріоритетів в сучасному світі. Також у дисертаційній роботі використані порівняльний, статистичний та соціологічний методи політичного дослідження.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період незалежності України (1991 – початок 2001 рр.). Вибір зазначеного періоду пояснюється його унікальністю: до нього увійшли події епохальної значимості, серед яких – розпад СРСР, припинення глобальної конфронтації, поява нових суб'єктів міжнародних відносин в Європі, до яких належить і Україна. У контексті таких радикальних змін по-новому постають проблеми світової безпеки та стабільності. Таким чином, протягом невеликого відтинку часу, стає можливим аналіз внутрішньої логіки розвитку міжнародних відносин, виходячи з їх зв'язку із процесом становлення зовнішньої політики України та її ролі в світових справах у третьому тисячолітті.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на дисертаційному рівні одержано результати комплексного аналізу основних геополітичних пріоритетів України. Наукова новизна також визначається сучасною постановкою проблеми, розглядом її в зовнішньополітичному аспекті, зробленими висновками. У дисертації обґрунтовано низку понять, положень і висновків одержаних особисто здобувачем, а саме :

- досліджено комплекс взаємозалежних питань геополітичного характеру, правових актів міжнародних організацій стосовно визначення головних засад зовнішньої політики та питань національної безпеки України;

- виявлено і детально проаналізовано базові геополітичні пріоритети і національні інтереси України;

- обґрунтовано стратегію розвитку України, якою має стати курс на її перетворення з об'єкта геополітичних змагань світових сил на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного суб'єкта, який визначає свої цілі й дії на міжнародній арені (звісно, з урахуванням як власних можливостей, так і параметрів навколишнього середовища);

- встановлено регіональні та глобальні інтереси, а також їх співвідношення у геополітичній і зовнішньополітичній стратегії України;

- обґрунтовано позитивні і негативні фактори, що впливають на українсько-російські міждержавні відносини у перспективі розвитку зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та Росією;

- виділено й обґрунтовано пріоритети геополітичної стратегії України стосовно її інтеграції в Європейський Союз, інші євроатлантичні структури.

У роботі обґрунтовується думка, що розгляд взаємодії України з регіональним і глобальним оточенням повинен починатися з того, що відправною точкою суб'єкта геополітики може бути лише власна територія (як центр і початок відліку) і власні інтереси, які є пріоритетними.

Практичне значення результатів дослідження визначається новизною та комплексним підходом до аналізу поставленої проблеми. Матеріали, основні ідеї та висновки можуть бути використані в науково-дослідних роботах, при підготовці спеціальних та узагальнюючих праць, у створенні підручників, навчальних посібників, читанні вузівських курсів, спецкурсів з політології, геополітики, теорії та історії міжнародних відносин і зовнішньої політики, історії України тощо. Вивчення проблеми, що досліджується, має не тільки академічну, а й практичну і політичну цінність за для проведення глибокого аналізу, прогнозування та моделювання перспектив розвитку геополітичних пріоритетів України в сучасному світі. Теоретичний досвід провідних спеціалістів з геополітики може бути використано при розробці зовнішньополітичної стратегії та доктрини національної безпеки України.

Апробація результатів дисертаційної роботи проведена під час її обговорення на кафедрі соціальних теорій Одеської національної юридичної академії. Результати дослідження викладені у виступах на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях і симпозиумах.

Результати, основні теоретичні положення дисертації, проміжні висновки та концептуальні узагальнення, які розкривають зміст та основні напрями аналізу, знайшли своє відображення в 11 наукових публікаціях,

7 з яких опубліковані у фахових виданнях відповідно до переліку, затвердженому ВАК України.

Структуру дисертації складають вступ, три розділи, які об'єднують 6 підрозділів, висновки, списку використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи 187 сторінок, з них список використаних джерел становить 20 сторінок (265 найменувань літератури), додатків – 5 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, зазначається зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначається мета, задачі, об'єкт та предмет дослідження, його наукова новизна, положення, що виносяться на захист, практичне та теоретичне значення отриманих висновків, відомості про апробацію результатів дисертаційної роботи.

Перший розділ дисертації “Теоретичні засади геополітики” складається з двох підрозділів. В підрозділі 1.1. “Аналіз концептуальних засад сучасної геополітичної науки” розкривається стан наукової розробленості проблеми, здійснюється аналіз теоретичних та практичних розробок вітчизняних та зарубіжних вчених з теми дослідження.

Геополітичні й геостратегічні доктрини та концепції сучасного світу, який вступив в третє тисячоліття, своїм ідейним корінням сягають в далеке минуле, у глибину століть, в історію та культуру людства. Іншими словами, автор зазначає, що історія людства пов'язана з намаганням зрозуміти проблеми свого існування на певній території з кордонами між племенами, народами, державами. Геополітичні ідеї, у тому чи іншому вигляді, виникли одночасно з феноменом державної та імперської експансії і були пов'язані з питаннями про вплив географічного середовища, клімату на звичаї, побут, форму правління, політичний устрій, кордони, війни тощо.

При проведенні дисертаційного дослідження важливе значення для автора мають роботи вчених-теоретиків, які зробили вагомий внесок в розвиток геополітичних ідей Х. Макіндера, А. Мехена, Н. Спайкмена та ін. Аналізу сутності і розвитку геополітичних теорій ХХ століття присвячені дослідження відомих зарубіжних вчених Р. Арона, П. Галлуа, К. Грея, С. Коена, Л. Крістофа, Ів Лакоста, К. Лекена, Дж. Паркера, Е.А. Уолша, М. Фуше тощо.

Вагомий внесок у популяризацію класичних геополітичних доктрин зробили дослідження російських геополітиків. Геополітичні роботи стали неодмінним атрибутом російських політиків (С. Бабуріна, В. Жириновського, Г. Зюганова, О. Мітрофанова), політологів та географів

(К. Гаджиева, О. Дугіна, В. Колосова, С. Лаврова, О. Панаріна, К. Сорокіна, Б. Хорева, В. Цимбурського та ін.).

Протягом останнього часу політична наука збагатилась теоретичними розробками, в яких з різним ступенем об'єктивності досліджені основні виміри української зовнішньої політики. Розвиток вітчизняної геополітичної науки відбувається шляхом переосмислення досвіду й концепцій зарубіжної науки та практики, а також завдяки поверненню до наукового обігу теоретичних розробок вітчизняних вчених і дослідників, в тому числі і представників української діаспори (Л. Бочковського, М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Липинського, Ю. Липи, С. Рудницького, С. Шелухіна та інших).

Геополітичні ідеї знайшли своє відображення у працях вчених української діаспори в Сполучених Штатах Америки і Канади. Великої уваги заслуговують дослідження з геополітики України, які здійснюються в Києві (О. Дергачов, Є. Камінський, Ф. Рудич, В. Храмов), в Одесі (С. Апшатов, І. Коваль, Л. Кормич, В. Дергачов, В. Кривцова, Д. Шелест, В. Глебов, С. Василенко, В. Дубовик, П. Райнов) та Сімферополі (С. Кисельов, А. Мальгін, А. Нікіфоров). Привертають увагу і роботи з геополітики В. Кременя, В. Ткаченка, В. Дергачова, Д. Бази́ва.

Останнім часом здійснюються спроби створити нову теоретичну основу геополітики з використанням світового спадку. Дослідженню впливу геополітичних факторів на сучасний світовий порядок, та безпосередньо яке місце в ньому відводиться Україні, присвятили свої праці З. Бжезинський, Г. Кіссінджер, Г. Шерман, Дж. Шерр.

Проблемі, що розглянута у дисертаційному дослідженні, не було приділено достатньої уваги. Разом з тим, необхідно зазначити, що окремі аспекти, які складають зміст зазначеної проблеми, підлягали вивченню як вітчизняними, так і західними дослідниками. У 90-х роках з'явилась низка дисертаційних досліджень, де головною темою, або її складовою частиною виступали питання зовнішньої політики України, зокрема проблема розвитку двосторонніх відносин з Росією, Польщею, Сполученими Штатами Америки, а також визначалась роль України у Чорноморському регіональному співтоваристві. Більшість дисертаційних досліджень цього періоду мають переважно історичний, ніж політичний чи геополітичний характер з обмеженими тематичними та хронологічними рамками, тобто в них відсутній комплексний підхід до проблеми, що розглядається. Таким чином, у дисертаційному дослідженні вперше комплексно досліджено проблему визначення реальних геополітичних пріоритетів України.

У процесі дослідження доведено, що сучасна геополітична стратегія України, яка є схожою на розробки українських вчених початку

XX століття, полягає в намаганні налагоджування партнерських стосунків з усіма сусідніми країнами та дотримування виваженої політики без будь-яких геополітичних переваг, тобто мають враховуватися зовнішньополітичне оточення України та її серединне положення поміж геополітичними силами євразійського континенту.

В підрозділі 1.2. “Аналіз концептуальних засад сучасної геополітичної науки”, аналізується змістовний бік геополітики, з’ясовується зміст загального поняття “геополітичний” та кількох вихідних категорій. Особливу увагу автор приділяє визначенню дефініції “геополітика”.

Геополітика як самостійний напрям наукових досліджень з початку XX століття формувалась в умовах визрівання глобальних політичних змін, швидкої інтернаціоналізації світових економічних процесів, зруйнування традиційних європейських міжнародних моделей, які вже не давали вичерпної відповіді на виклик сучасності. Оперуючи факторами – територією, народом, суспільством, урядом – геополітика намагається знайти оптимальну формулу, яка могла б орієнтувати уряди і народи в калейдоскопі світової політики та економіки.

Отже, на думку автора, геополітика становить теорію обґрунтування та практику реалізації державою своїх життєво важливих інтересів, які обумовлені геополітичними факторами. Геополітичний фактор – це, як правило, сукупність географічних параметрів, що зумовлюють відповідний напрямок у політиці держави по забезпеченню її життєво важливих інтересів на певному етапі розвитку.

У дисертаційному дослідженні приділяється увага геопараметрам, до яких належать розмір, територія, довжина державного кордону, клімат, рельєф місцевості, флора та фауна, гідрологічні особливості. До цього ж, автор вважає можливим віднести історичні особливості держави, у тому числі конфесійні відносини, суспільно-політичний устрій, політичні та соціальні структури. Кожен з визначених параметрів, окремо, являє собою не більше ніж геопараметр, що є предметом географії, фізичної та політичної. І тільки в сукупності, у разі включення цих параметрів до механізмів формування життєво важливих інтересів держави, міждержавних відносин, вони формуються в геополітичні фактори.

В дисертації зазначається, що пріоритети геополітичних факторів, є головною засадою формування національних інтересів та напрямків внутрішньої та зовнішньої політики держави. Об’єктивне оцінювання наявних ресурсів, зумовлених значною мірою геополітичними параметрами, допомагає привести у відповідність потреби та можливості, вірно орієнтуватися державі у світових політичних процесах, в умовах

існуючих геополітичних обставин шукати адекватні шляхи впровадження зовнішньої та внутрішньої політики.

Існують різноманітні підходи щодо формування геополітичних моделей світу. На думку автора, найбільш життєздатними, які знайшли своє практичне застосування в теорії та практиці міждержавних відносин, є такі моделі, що взяли за основу положення про “баланс сил”. Зазначається, що в відомих геополітичних концепціях при оцінюванні “балансу сил” пріоритет належав географічному простору, який був характерним для даної країни або коаліції держав.

Сьогодні виникає нова вертикальна складова просторового виміру – повітряно-космічний простір як сфера озброєної боротьби. В зв'язку з цим, геополітична картина світу значно ускладнюється. Силкові відносини з регіональних перетворились на глобальні. Таким чином, загальна інформатизація життя суспільства та держави обумовила новий напрямок сучасної геополітики – боротьба за завоювання та утримання статусу наддержави переходить до якісно нової галузі – боротьби за інформацію. Автор приходить до висновку, що в сучасних умовах чим більшими інформаційними можливостями володіє держава, тим імовірніше вона буде здатна досягти стратегічних переваг при різних умовах.

Розділ II “Місце України в сучасній геополітичній ситуації” включає два підрозділи. У підрозділі 2.1. “Вплив нового світового порядку на геополітичну орієнтацію України” автор відзначає, що нова геополітична модель світу, яка склалась наприкінці ХХ століття є нестійкою та нестабільною. Сучасна світова політика зіткнулась з впливом двох протилежних тенденцій. З одного боку, посилюється взаємозалежність міжнародного співтовариства, що визначається тенденцією до формування всесвітнього, глобального ринку. З іншого боку, піднімається хвиля нового націоналізму.

Розглядаючи сучасну роль США та країн Західної Європи в глобальній силевій структурі, з точки зору геополітичних вимірів та їхнього впливу на майбутнє світу, найбільшу зацікавленість викликають два регіони: Східна Європа та євразійський простір колишнього Радянського Союзу. Саме в цих регіонах відбулася, небачена за своїми масштабами, трансформація геополітичної ситуації. Така ситуація логічно веде до суттєвого перерозподілу сил, до нової системи балансів з можливістю повторення в нових формах традиційної європейської політики союзів та коаліцій. Змінювання глобальної геополітичної структури світу стимулює виникнення інших нових центрів сили на міжнародній арені. З цього приводу, можна вести мову про тенденцію зближення або вирівнювання балансу сил, який буде мати більш складний характер.

Дещо інша нова геополітична ситуація складається в Євразії. Внаслідок того, що саме цьому регіонові притаманні потужні дезінтеграційні процеси, він являє собою найбільшу загрозу з точки зору безпеки та рівноваги. Аналіз глобальної геополітичної ситуації свідчить про існуючу необхідність створення ненасильницького світу, цивілізованих відносин між народами, зміцнення чинників довір'я, виключення військових дій з арсеналу засобів вирішення суперечок.

Необхідно відокремити ще один аспект, що здатен через збіг обставин ускладнити геополітичну обстановку, який пов'язан із зростанням в світовій політиці ролі ісламського фактору. Європейська цивілізація впродовж всієї історії неодноразово конфліктувала з ісламською цивілізацією. Сучасному ісламу притаманне значне піднесення впливу в світовій політиці. Арабсько-ізраїльський конфлікт, іранська революція, перемога моджахедів в Афганістані, активізація ісламського фундаменталізму – все це сприяє непередбаченості нової системи міжнародних відносин.

Основні критерії геополітичного положення України детерміновані її розташуванням між кількома полюсами тяжіння, які характеризуються різним ступенем політичної, економічної та військової могутності. Зважаючи на це, робиться висновок, що для України надзвичайної ваги набуває необхідність вироблення загальних підходів до поняття багатополюсності світу не з позицій протистояння окремих полюсів, блоків, диктату одних держав щодо інших, а з точки зору створення умов для побудови системи трансконтинентального і в перспективі глобального співробітництва з метою вирішення ключових соціально-економічних, гуманітарних, екологічних, інших проблем, загострення яких може становити небезпеку як для окремих держав, так і для людської спільноти в цілому.

Разом з тим, становлення української державності передбачає розробку концепції зовнішньополітичної поведінки країни, на засадах адекватно усвідомлених національних інтересів. Концепція зовнішньої політики України викладена у таких документах, як “Декларація про державний суверенітет” (липень 1990 р.) і “Акт проголошення незалежності України” (серпень 1991 р.). Офіційна позиція Міністерства закордонних справ України спирається на те, що зафіксовано в існуючих нормативно-правових документах, а концептуально представлено в “Основних напрямках зовнішньої політики України”, “Концепції (основах державної політики) національної безпеки України”, у “Програмі діяльності Кабінету Міністрів” тощо. Існують також концептуальні розробки Міністерства закордонних справ щодо відносин з кожною країною, з якою Україна підтримує дипломатичні взаємини. Базовими документами зовнішньої політики

України є Конституція України та “Основні напрямки зовнішньої політики України”, де визначені національні інтереси української держави, завдання та головні засади її зовнішньополітичної діяльності.

В даному підрозділі робиться висновок, що головними українськими зовнішньополітичними результатами останніх років є: 1) збереження Україною в системі міжнародних відносин статусу країни з власною позицією щодо головних питань та подій світової політики; 2) можливість інтеграції в європейське співтовариство; 3) приєднання до важливих транспортних проектів; 4) потенціалу України як необхідного елемента системи європейської безпеки; 5) збереження стабільності, передбачуваності та виваженості зовнішньої політики.

В цьому процесі автор вбачає, що можливі кілька варіантів зовнішньополітичної орієнтації України. Перший і, можливо, більш оптимальний за існуючих обставин варіант, складається з неприєднання України до будь-якого блоку, конструюванні зовнішньої політики на засадах двосторонніх відносин з різними державами. Другий варіант – інтеграція з західними країнами з надією про інвестування, новітні технології та залучення до відповідного способу життя. Досвід незалежного існування України свідчить про нездатність як Заходу, так і нової української держави до рішучих дій в цьому напрямку. Третій варіант – створення блоку з країнами Балтії і деякими державами Центральної Європи (Балто-Чорноморське співтовариство або Міжмор'є).

Підрозділ 2.2. “Український вектор в системі міжнародних геополітичних відносин” присвячено аналізу вектора геополітичної орієнтації України в системі координат “Схід – Захід”. Саме на цьому напрямку, аналізуючи тенденції та характерні риси українського суспільства або порівнюючи їх, з одного боку, з європейським вектором розвитку, а, з другого – з російським, і можна визначити напрямок головного вектору розвитку країни.

Україна відіграє особливу геополітичну роль у зв'язку з двома проблемами поза Європою. По-перше, це аспект розробки паливно-енергетичних ресурсів у країнах СНД, особливо в регіоні Каспійського моря. Україна здатна надати підтримуваний Заходом альтернативний шлях для транспортування газу й нафти до Європи. Таким чином, йдеться про відлучення Росії від каспійських контрактів, де Україні відводиться одна з ключових позицій. По-друге, геополітичне розташування України надає нову актуальність ролі Туреччини в НАТО. По суті, йдеться про заміну виміру “Схід-Захід” новим – “Північ-Південь”. Відносини з Україною певним чином утримують Туреччину в рамках Європи. З розвитком цих

відносин для Туреччини зменшується небезпека бути відстороненою на другий план пріоритетністю Росії для НАТО.

В процесі дослідження було з'ясовано, що в країнах Євросоюзу українське суспільство розглядається як розподілене між Сходом і Заходом, яке не є достатньо проєвропейським щоб поділяти цінності об'єднаної Європи. Відповідно, для України існує три сценарії її майбутнього розвитку: 1) повернення до найтіснішого співробітництва з Росією в межах СНД; 2) існування України як буферної зони між ЄС, НАТО та СНД на випадок мілітаризації політики Росії; 3) поступова інтеграція України до Європейського Союзу.

Усвідомлюючи стратегічне значення відносин України з Росією, збереження й понині критичного рівня взаємозалежності, спрямованості зовнішньої політики української держави, автор аналізує, як сприймається Україна в російських геополітичних концепціях. В узагальненому вигляді висновки російської академічної науки зводяться до наступного. Україна має проміжне, "окраїнне" геополітичне розташування між європейською, середньоазіатською, російською геополітичними суперструктурними платами і в цьому полягає її постійна "геополітична не самодостатність", що не зникає з утвердженням державної самостійності.

У той же час, на думку автора, Росія була й залишається для України одним з найважливіших і пріоритетних партнерів, взаємини з яким стратегічно важливі для обох сторін. Тому, міждержавні відносини слід і надалі будувати виключно на принципах міжнародного права, взаємоповаги один до одного, поваги до суверенітету та визнання територіальної цілісності, економічної доцільності та взаємовигоди.

Розділі III "Головні напрямки реалізації геополітики України в міждержавних відносинах", структурно складається з двох підрозділів. В підрозділі 3.1. "Пріоритети геополітики України і Росії: проблеми, цілі та шляхи розвитку двосторонніх партнерських стосунків", визнаючи європейський вибір як пріоритетний, автор приходить до висновку, що Україна не може ігнорувати свої зв'язки, в першу чергу, торгівельно-економічні з північно-східним сусідом.

В процесі дослідження доведено, що союз України з Росією має доволі міцні підвалини. По-перше, такий союз цілком природний для обох держав, які є складовою частиною єдиної спільноти, сформованої за кілька століть на просторі Східної Європи, Центральної та Північної Азії. По-друге, українсько-російський союз дозволить як найкраще використовувати існуючий на Україні виробничий потенціал, відбудувати традиційні ринки збуту та джерела здобування сировинних ресурсів. І, нарешті, союз України і Росії відповідає надіям проросійськи орієнтованого населення Криму,

Донбасу та Східної України, сприяє таким чином стабілізації внутрішньополітичної ситуації в державі.

Розглядаючи стратегічні перспективи українсько-російських відносин, можна впевнено говорити про те, що як і Україна, так і Росія зберігають у своєму поступі на Захід свої найбільш суттєві риси національної особливості. Для України, зазначений напрямок важливий саме тим, що надає можливість уникнути подвійної альтернативи: Захід чи Схід і рухатись на Захід, не розриваючи зв'язки зі Сходом і не протиставляючи себе Росії. Таким чином, створюються умови для усунення розриву між Європою та Євразією, не допускається зведення нової “залізної завіси” на східному, чи на західному кордонах України, що однаково здатне негативно впливати на систему європейської безпеки. Можна констатувати, що від стану і характеру українсько-російських відносин значною мірою залежать і входження України і Росії у міжнародні організації, і міжнародний політичний клімат, а також внутрішньополітична стабільність.

Отже, прогнозуючи взаємовідносини України і Росії, слід виходити з того, що їх успішний розвиток залежить від переведення цих взаємовідносин у русло стабільної системи міжнародного співробітництва, у відповідності з міжнародно-правовими актами. Відносини між Україною і Росією мають стати одним з визначальних чинників стабільності в Європі, активно впливати на хід справ у світі, сприяти формуванню багатополосного світу.

В процесі дослідження доведено, що жорстким імперативом для України і сьогодні, і в майбутньому має бути співробітництво як з Росією, так і з країнами Заходу, бо в іншому випадку, вибір одного з полюсів призведе до обмеження національних інтересів України. У складній геополітичній ситуації незалежна Україна, яка перебуває на перехресті стратегічних інтересів великих держав, повинна керуватись концепцією “динамічної рівноваги сил”, яка орієнтує на встановлення дружніх взаємин як з Росією і з державами, які виникли на території СРСР, так і з європейськими державами, іншими країнами світу. При цьому, Україні необхідно вибудовувати свою зовнішню політику, орієнтовану тільки на власні інтереси.

Значне місце в роботі відведено аналізу місця і ролі України в її відносинах з головними стратегічними партнерами, якому присвячено підрозділ 3.2. “Геополітичні реалії України в контексті її співробітництва з західними державами”.

Серед першочергових пріоритетів зовнішньої політики України особливе місце належить розвитку та поглибленню відносин стратегічного

партнерства зі Сполученими Штатами Америки. Активний політичний діалог на високому рівні між Україною та США засвідчив, що стратегічне партнерство між двома країнами набуває дедалі більш конкретного виміру і наповнення, стає важливим компонентом міжнародної безпеки.

В українській геополітиці значне місце займає співробітництво України з НАТО. Автор приходить до висновку, що з початку 90-х років відбулися надзвичайно важливі події у відносинах Україна-НАТО, зрушення у міжнародних відносинах, а також внутрішньополітичному розвитку України, які змінили загальний контекст ставлення в Україні до НАТО.

Дисертант виходить з того, що Україна, як одна з держав регіону Центральної і Східної Європи, вбачає у розвитку всебічної співпраці із Західноєвропейським союзом важливий елемент системи європейської безпеки. Автор відзначає, що незважаючи на відсутність формального статусу, Україна намагається сьогодні активно налагоджувати стосунки з ЗЄС, з боку якого також висловлюється зацікавленість у розвитку практичної співпраці з Україною.

Із самого початку незалежного існування важливим пріоритетом геополітичної стратегії України була її інтеграція до Європейського Союзу. В процесі дослідження доведено, що європейський вибір України є незмінним, а місце України як центральноєвропейської держави у сучасній Європі є чітко визначеним. Незаперечним пріоритетом України є набуття асоційованого, а згодом і повного членства в ЄС.

Так зазначається, що в Україні не в повній мірі розвинені відносини із ЄС. На думку автора, серед чинників, що стримують виведення цих відносин на якісно новий рівень є складна економічна ситуація в Україні, стан інституційного забезпечення політики України щодо ЄС, та внутрішня ситуація в Євросоюзі. Незважаючи на те, що повноцінна інтеграція України у ЄС є справою майбутнього, Євросоюз співпрацює з Україною з широкого кола питань.

Автор приходить до висновку, що унікальне географічне розташування України обумовлює також її роль як однієї з ключових країн-комунікаторів між Європою, Кавказом і Азією. Тому підтримка пов'язаних з Україною проєктів, зокрема транспортного коридору, який включав би нафтопровід Одеса – Гданськ, з боку ЄС, країн-членів та інших зацікавлених сторін створить не тільки транспортну інфраструктуру, але й інфраструктуру інтеграції України до ЄС. Будуть створені реальні передумови запобігання появі економічних й інших бар'єрів у рамках Великої Європи.

У висновках узагальнюються результати проведеного дисертаційного дослідження, формулюються основні теоретичні тези та підсумкові положення, що відображають зміст роботи.

Дисертант прийшов до висновку, що виходячи з найзагальніших геополітичних міркувань, можна окреслити досить широкий спектр альтернатив політики України щодо міжнародного оточення і структур євроатлантичної безпеки. Це: 1) опора на власні сили; 2) приєднання до одного з існуючих блоків чи альянсів; 3) створення регіональних структур безпеки в рамках більш широкої архітектури європейської безпеки; 4) нейтралітет або позаблоковість: а) підтримка існуючого статусу самопроголошеної позаблоковості; б) постійний нейтралітет, гарантований великими державами або Радою Безпеки ООН; в) “активний” нейтралітет, “особливі” відносини з НАТО, орієнтація на європейську інтеграцію, приєднання до ЄС і ЗЄС.

Тому, на думку автора, в сучасних умовах найраціональнішим і, мабуть, чи не найкращим для України можливим варіантом політики національної безпеки має стати так званий “активний нейтралітет”. Сюди слід додати також “особливі відносини” з НАТО і курс на політичне членство в цій організації паралельно з орієнтацією на ЄС і ЗЄС. В такому випадку формально нейтральна Україна поступово і планомірно підвищує рівень своєї кооперації з Північноатлантичним Альянсом в рамках РЄАП, ПЗМ і відносин “особливого партнерства”.

Проте стратегічна мета України – інтеграція до європейських і євроатлантичних структур – ніяк не повинна виключати можливостей всебічного розвитку економічних, політичних і соціально-культурних відносин з країнами інших регіонів світу. Ось чому поточні пріоритети і стратегія України повинні розроблятися з урахуванням пріоритетів і стратегічних настанов основних політичних “акторів” регіону — країн євроатлантичної спільноти і Російської Федерації.

Україна має створити власну систему національної безпеки, збалансовану й погоджену не лише внутрішньо, але й з європейськими та світовими тенденціями розвитку і зміцнення міжнародної безпеки. Вже досягнутий Україною рівень політичної, соціально-економічної трансформації дозволяє стверджувати, що країна крок за кроком просувається шляхом демократії і ринкової економіки, усе більше наближаючись до вимог, які висуваються до країн-кандидатів на вступ до ЄС. За підтримкою провідних країн Європи і світу незалежна, демократична, стабільна й економічно процвітаюча Україна здатна стати не лише ключовою країною європейської безпеки, але й її важливою опорою.

**Основні положення дисертації викладені
у наступних публікаціях:**

1. Шмаленко Ю.І. Геополітичний вибір України крізь призму позицій політичних партій і блоків // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2001. – Вип. 12. – С.632–636.
2. Шмаленко Ю.І. Концептуальні питання геополітики // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 5. – С.153–156.
3. Шмаленко Ю.І. Просторове розташування України в сучасному геополітичному інтер'єрі // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2001. – Вип. 10–11. – С.145–149.
4. Шмаленко Ю.І. Розробка проблем державності українською діаспорою в 20–30 рр. ХХ століття // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 3–4. – С.66–71.
5. Шмаленко Ю.І. Сучасні геополітичні реалії // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6–7. – С.213–215.
6. Шмаленко Ю.І. Теоретичні засади геополітики // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 9. – С.124–128.
7. Шмаленко Ю.І. Україна та її сусіди: перспективи розвитку // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 8. – С.42–45.
8. Шмаленко Ю.І. Геополітика єдиного інформаційного простору // Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання: Зб. наук. статей в 3 томах (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції). – Одеса: ІСЦ, 2000. – Т.1. – С.24–27.
9. Шмаленко Ю.І. Геополітичні концепції українських вчених // Проблеми права на зламі тисячоліть. Матеріали міжнародної наукової конференції. Наукове видання. – Дніпропетровськ, Видавництво ІМА-прес, 2001. – С.168–174.
10. Шмаленко Ю.І. Предмет дослідження геополітики // Громадянський патріотизм і проблеми викладання україністики у вузах Одещини (Матеріали науково-практичної конференції). – Одеса: Астропринт, 2001. – С.132–135.
11. Шмаленко Ю.І. Україна у новому геополітичному просторі // Політика и политическая культура в условиях становления и развития украинского общества (Материалы Всеукраинской научно-практической конференции). – Одесса, 1999. – С.59–60.

АНОТАЦІЯ

Шмаленко Ю. І. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі.
– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2002.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу основного змісту, закономірностей, тенденцій, особливостей національних інтересів і геополітичних пріоритетів України стосовно основних світових сил та регіональних особливостей геополітичної стратегії України. У роботі визначаються особливості формування української геополітики і визначається місце України в сучасній геополітичній ситуації. Автор дисертації акцентує увагу на з'ясуванні базових національних інтересів, геополітичних пріоритетів і стратегічних завдань зовнішньополітичного курсу України. У дисертації різнобічно обґрунтовані позитивні і негативні фактори, що впливають на українсько-російські міждержавні відносини. Показано перспективи розвитку зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та Росією; виділено й обґрунтовано пріоритети геополітичної стратегії України стосовно її інтеграції в Європейський Союз, інші євроатлантичні структури. Обґрунтовується думка, що відправною точкою української геополітики може бути лише власна територія (як центр і початок відліку) і власні інтереси, які є абсолютно пріоритетними.

Ключові слова: геополітика, геополітичні пріоритети, геополітична стратегія, національна безпека, національні інтереси, стратегічне партнерство.

АННОТАЦИЯ

Шмаленко Ю. И. Геополитические приоритеты Украины в современном мире. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2002.

Диссертация является комплексным исследованием, посвященным анализу основного содержания, закономерностей и особенностей национальных интересов и геополитических приоритетов Украины относительно современных политических мировых центров. В работе определяются особенности формирования украинской геополитики, и

выясняется место Украины в современной геополитической ситуации. Автор диссертации акцентирует внимание на определении базовых национальных интересов, геополитических приоритетов и стратегических заданий внешнеполитического курса Украины.

В процессе исследования доказано, что современная геополитическая стратегия Украины, имеет много общего с разработками ученых украинской диаспоры первой половины XX столетия. В ее основе лежит стремление наладить партнерские отношения со всеми соседними странами и придерживаться взвешенной политики без каких-либо геополитических "перекосов", то есть необходимо учитывать внешнеполитическое окружение Украины и её срединное положение между геополитическими силами евразийского континента.

В диссертации разносторонне обоснованы позитивные и негативные факторы, влияющие на украинско-российские межгосударственные отношения. Показаны перспективы развития внешнеполитических и внешнеэкономических связей между Украиной и Россией. Отмечается, что Россия остается для Украины одним из важнейших и приоритетных партнеров, хорошие отношения с которым важны для двух стран. И Украина, и Россия проводят собственную внутреннюю и внешнюю политику, выбирают статус нейтралитета или внеблоковости, входят в экономические, политические или военные союзы, образуют альянсы или блоки, исходя из своих национальных интересов. Поэтому межгосударственные отношения необходимо строить исключительно на принципах международного права, взаимоуважения друг друга, уважения суверенитета и определения территориальной целостности, экономической целесообразности и взаимовыгоды.

Особое внимание уделяется определению и обоснованию приоритетов геополитической стратегии Украины в отношении её интеграции в Европейский Союз и в другие евроатлантические структуры. В процессе исследования доказано, что европейский выбор Украины остается неизменным, а место Украины как центрально-европейского государства в современной Европе четко определено.

Автор диссертации обосновывает положение, согласно которому Украина должна разработать собственную систему национальной безопасности, которая должна быть сбалансированной и согласованной не только с внутренней политикой государства, но и с европейскими и мировыми тенденциями развития и укрепления международной системы. Вместе с тем уже достигнутый уровень политической, социально-экономической трансформации дает возможность утверждать, что Украина шаг за шагом продвигается путем демократии и рыночной экономики, приближаясь к требованиям, которые предъявляются странам-кандидатам к вступлению в Европейский Союз. При поддержке ведущих стран Европы и мира независимая, демократическая, стабильная и экономически

процветающая Украина способна стать не только ключевым государством европейской безопасности, но и её важнейшей опорой.

В диссертации делается вывод, что точкой отсчета украинской геополитики должна быть только собственная территория (как центр и начало отсчета) и собственные национальные интересы, которые являются абсолютно приоритетными.

Ключевые слова: геополитика, геополитические приоритеты, геополитическая стратегия, национальная безопасность, национальные интересы, стратегическое партнерство.

SUMMARY

Shmalenko Y. I. Geopolitical priorities of the Ukraine in modern world.
– Manuscript.

Thesis for the degree of political sciences on the speciality 23.00.04 – Political problem of the international systems and global development. Odessa National Law Academy, Odessa, 2002.

Thesis is devoted to complex analysis of main content, regularity, biases, peculiarities of national interests and geopolitical priorities of the Ukraine concerning to world powers and regional features of geopolitical strategy of the Ukraine. In the presented thesis the features of the Ukrainian geopolitics formation and the place of the Ukraine in a modern geopolitical situation have been elicited. Author of the thesis emphasizes the attention to connection of national interests and geopolitical priorities and strategic aims of the outer political course of the Ukraine. Negative and positive factors, which are affected to Russian and Ukrainian interstate relations, were grounded with different points of view. It was shown perspectives of foreign – policy and foreign economic relations between the Ukraine and Russia. Priorities of geopolitical strategy of the Ukraine concerned it's integration to the European Community and other euro-athlantic structures have been accentuated. The idea that the initial point of Ukrainian geopolitics would be own territory (as a center and benchmark) and private interests only are absolutely prioritized.

Key words: geopolitics, geopolitical priorities, geopolitical strategy, national security, national interests, strategically partnership.